

نگاهی تحلیلی به جایگاه کار در فرهنگ اسلامی

پوهاند احمد رسول رسول

دیارتمنت فلسفه و جامعه شناسی، پوهنځی علوم اجتماعی، پوهنتون کابل، کابل، افغانستان

ایمیل: ahsuhaib@yahoo.com

چکیده

موضوع مورد بحث در این مقاله، نگاهی تحلیلی بر جایگاه کار در فرهنگ اسلامی است. کار و تلاش عنصر اصلی پیشرفت و انکشاف جوامع می باشد. هر جامعه دارای فرهنگ خاص بوده و فرهنگ‌ها نسبت به کار و تلاش، نگرش خاص خویش را دارند. هدف اصلی این مقاله، شناسایی تحلیلی جایگاه کار و تلاش در فرهنگ اصیل اسلامی و رفع این توهم که اسلام نقش چندانی به کار و تلاش در زندگی قائل نیست، می باشد. روش تحقیق این مطالعه روش مروری-تحلیلی بوده که با مراجعه به منابع اصیل فرهنگ اسلامی از جمله قرآن کریم و احادیث نبوی، داده‌های مورد نیاز را جمع آوری و به تحلیل جامعه‌شناسانه گرفته شده است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که، کار و تلاش در فرهنگ اصیل اسلامی، از جایگاه والا و ارزنده برخوردار بوده و وسیله‌ای برای کسب روزی حلال، خودکفایی و خدمت به خلق الله، دانسته شده، و از تنبلی و خود را بار دوش دیگران ساختن منع شده است.

واژه‌های کلیدی: اسلام؛ پیشرفت؛ فرهنگ؛ کار؛ کارگر؛ سعادت.

Analytical View on Status of Work in Islamic Culture

Ahmad Rasool Rasool

Department of philosophy and Sociology, Faculty of Social Sciences, Kabul University,
Kabul, Afghanistan

Email: ahsuhaib@yahoo.com

Abstract

This article presents an analytical examination of the status of work in Islamic culture. Work and effort are central to the progress and development of any society, and every community holds its own cultural perspectives and attitudes toward these concepts. The main objective of this study is to analyze the position of work and effort in Islamic culture and to address the misconception that Islam does not place significant emphasis on work and productivity. The research adopts an analytical approach, drawing on primary Islamic sources, including the Qur'an and Hadith. Relevant data were collected and examined through a sociological lens. The findings revealed that, in Islamic culture, work and effort are accorded a high status and are regarded as essential means for earning lawful income, achieving self-sufficiency, and serving God's creation, while laziness and dependence on others are strongly discouraged.

Keywords: Islam; Progress; culture; Work; Worker; Happiness.

ارجاع: رسول، ا. ر. (۱۴۰۴). نگاهی تحلیلی به جایگاه کار در فرهنگ اسلامی. ژورنال علمی-تحقیقی علوم اجتماعی-

پوهنتون کابل (۳۸). ۱۳۴-۱۱۳. <https://doi.org/10.62810/jss.v8i3.384>

مقدمه

یکی از عوامل فرهنگی مؤثر بر پیشرفت و توسعه، مساعد بودن فرهنگ کار و تلاش بوده، و التزام به کار و کوشش از پیش شرط‌های لازم برای شروع و تداوم روند انکشاف و توسعه‌ی جوامع تلقی می‌شود. بسیاری از محققان علت اصلی عقب‌ماندگی و توسعه‌نیافتگی جوامع توسعه‌نیافته را، موانع فرهنگی و ضعف فرهنگ کار و سخت‌کوشی دانسته‌اند (توکل، ۱۳۸۱، ص ۱۶). در میان عوامل پیشرفت و انکشاف، کار از جایگاه ممتازی برخوردار است، زیرا با انجام کار و استفاده از نیروی انسانی، عوامل و منابع دیگر مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند. حتی تکنالوژی پیشرفته که امروز تا حدود زیادی جانشین کار انسان شده است، محصول کار و تلاش انسان است و در بین عوامل تولید، عامل کار، با روحیه و علاقه‌ی انسان ارتباط دارد و از جهات متعددی، دارای امتیازات می‌باشد.

چگونگی وضعیت زندگی و نظام اجتماعی-اقتصادی جوامع در حال توسعه به گونه‌ای است که در آن دو دسته از موانع نقش تعیین‌کننده دارد: ۱. موانع داخلی؛ ۲. موانع خارجی. انواع موانع داخلی پیشرفت و توسعه را می‌توان، اقتصادی، سیاسی، فنی، اجتماعی و فرهنگی تلقی نمود. بسیاری از جامعه‌شناسان توسعه، موانع فرهنگی را اصلی‌ترین موانع توسعه‌ی کشورهای عقب‌مانده می‌دانند (لهسایبی زاده، ۱۳۸۳، ص ۱۱۰). بنابراین، پیشرفت و انکشاف جوامع انسانی منوط به فراهم بودن شرایط و عوامل گوناگون بوده، که در این میان از مهم‌ترین آنها، مساعد بودن بستر فرهنگی مناسب پیشرفت و توسعه است. به قول محمد تقی عثمانی، بررسی فرهنگ و عادات و رسوم و همچنین پیش‌بینی طرز سلوک و رفتار افراد تحت شرایط خاص اجتماعی، اهمیت قابل توجهی در مطالعات اقتصادی دارد. امروزه عده‌ی زیادی از دانشمندان معتقدند که فرهنگ و ارزش‌های اجتماعی مهم‌ترین عامل مؤثر در عقب‌ماندگی یا پیشرفت و انکشاف اقتصادی جوامع و ملل مختلف به‌شمار می‌رود (عثمانی، ۱۳۹۴، ص ۷۶). در این مقاله‌ی تحقیقی، جایگاه کار و تلاش در فرهنگ اصیل اسلامی مورد بررسی تحلیلی قرار گرفته است.

در ارتباط به اهمیت تحقیق باید گفت که، پیشرفت و انکشاف جامعه‌ی افغانستان در گرو نهادینه شدن فرهنگ اصیل اسلامی به‌خصوص فرهنگ کار و تلاش بوده؛ زیرا بدون کار و کوشش نمی‌توان مسیر خوداتکایی و خودکفایی افغانستان را هموار نمود. بناءً، ضرورت احساس می‌شود که در مورد جایگاه کار در دین مقدس اسلام تحقیق صورت گیرد، تا در میان مردم مسلمان افغانستان نگرش قدسی و عبادی به کار و کوشش ترویج گردد و مردم، کار و تلاش را یک تکلیف و وجیبه‌ی اسلامی در نظر بگیرند. بدون تردید، انسان برای برآوردن نیازهای خود و خانواده‌ی خود باید کار و تلاش کند. اگر از

سطح فرد و خانواده بگذریم که هسته‌ی جامعه را تشکیل می‌دهند، در سطح جامعه نیز چنین است، یعنی جامعه‌ای که بخواهد وضع اقتصادی و اجتماعی خود را دگرگون سازد، باید کار و تلاش کند؛ چون نابرده رنج، گنج میسر نمی‌شود.

سؤالات تحقیق قرار ذیل است:

۱. کار در فرهنگ اصیل اسلامی چه جایگاهی دارد؟
۲. کار چیست و چگونه تعریف می‌شود؟
۳. نگرش قرآن کریم به کار و تلاش چگونه است؟
۴. رویکرد احادیث نبوی نسبت به کار و کارگر از چه قرار است؟
۵. کار در سیرت خلفاء راشدین به خصوص حضرت عمر رضی الله عنه چگونه است؟
۶. آیا دین اسلام ما را به کار و کوشش دعوت کرده است یا به کسالت و تنبلی؟

پیشینه‌ی تحقیق

در ارتباط به پیشینه‌ی تحقیق تا جایی که مقدور بود، سعی گردیده تحقیقاتی که در این عرصه صورت گرفته است، شناسایی شوند. در جامعه‌ی افغانی تحقیقات بسیار محدودی در این عرصه صورت گرفته است. مهدوی (۱۴۰۱) مقاله‌ای را تحت عنوان «فرهنگ کار و کارآفرینی و نقش آن در توسعه اقتصادی» به رشته‌ی تحریر درآورده است. وی در این مقاله یک مبحث را اختصاص داده است به فرهنگ کار و کارآفرینی در اسلام و غرب؛ گرچند موضوعاتی را در ارتباط به جایگاه کار در اسلام مطرح نموده، اما آن طوری که نیاز است، بدان پرداخته نشده است. البته بحث در زمینه‌ی جایگاه کار و تلاش در متون اسلامی ما، پیشینه‌ی بیش از چهارده قرن دارد؛ اما تحلیل جامعه‌شناسانه پیرامون آن‌ها در افغانستان صورت نگرفته است، به این معنی که در فرهنگ عام مردم نفوذ پیدا نکرده و نهادینه نشده است. اما در بیرون از جامعه‌ی افغانستان و در جوامع اسلامی دیگر، تحقیقاتی انجام شده است که قابل یادآوری‌اند. رضایی (۱۳۸۳) در مقاله‌ی «کار اقتصادی در پرتو بینش و ارزش‌های اسلامی» مباحثی را در ارتباط به جایگاه کار در پرتو فرهنگ اسلامی مطرح نموده است. وی در این مقاله به بررسی مباحث مفید پرداخته، اما بیشتر بحث‌های فلسفی را مطرح نموده است و کمتر به تحلیل جامعه‌شناسانه‌ی موضوع تمرکز نموده است. از طرف دیگر، وی در پرتو فرهنگ ایرانی-اسلامی مباحث را بررسی نموده است، که ممکن است با فرهنگ اسلامی و افغانی ما انطباق نداشته باشد. دانشمندان و محققان دیگر مسلمان همانند ابن خلدون، سیدقطب، سیدجمال‌الدین افغان، اقبال لاهوری، علی ندوی، محمد تقی

عثمانی و محمد علی صلابی در آثار و نوشته‌های خویش به اهمیت کار و تلاش در بهبود زندگی مسلمانان نیز پرداخته‌اند که بررسی آن‌ها از گنجایش این مقاله بیرون است.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع تحقیق مروری-تحلیلی بوده، که با مراجعه به منابع و آثار اسلامی و تحقیقات دیگران در زمینه، اطلاعات مورد نیاز را گردآوری نموده، سپس آن‌ها به تحلیل گرفته شده‌اند. در این تحقیق، از روش تحقیق کیفی و تحلیل محتوای سیستماتیک اطلاعات، استفاده به عمل آمده است. جهت اعتبار و سقم بیشتر تحقیق، نحوه انتخاب منابع به گونه‌ای صورت گرفته است که، منابعی انتخاب گردد که اعتبار آن‌ها در نهادهای آکادمیک و میان مسلمانان، پذیرفته شده باشد، مانند: قرآن کریم، تفسیر معارف القرآن، کتب حدیث از جمله صحیح البخاری، صحیح مسلم، سنن ابی داود، مقدمه‌ی ابن خلدون، تاریخ خلفاء و آثار دیگر علمی و تحقیقی. روش گردآوری اطلاعات، روش اسنادی بوده که با مراجعه به منابع اصیل فرهنگ اسلامی از جمله قرآن کریم و احادیث نبوی، اطلاعات مورد نیاز پیرامون جایگاه کار و تلاش جمع‌آوری گردیده و با رویکرد جامعه‌شناسانه به تحلیل گرفته شده است. داده‌های این تحقیق، همانا آموزه‌های اسلامی، و واحد تحلیل تحقیق را، آیات قرآن کریم و احادیث نبوی شکل می‌دهند. در تجزیه و تحلیل اطلاعات، از روش استنتاج متون دینی استفاده به عمل آمده است.

تعریف کار

از نظر لغوی، «کار» به معنای فعل، عمل، کردار، پیشه و شغل است. در اصطلاح، «کار» فعالیتی است که به تولید کالا یا خدمات می‌انجامد و به آن دستمزدی تعلق می‌گیرد. به‌طور عموم «کار» به هر فعالیت اقتصادی یا غیر اقتصادی که باعث تغییر در ارزش کالا یا ارائه یک خدمت می‌شود، اطلاق می‌گردد (مهدوی، ۱۴۰۱). در تعریف دیگر، «کار» عبارت است از به‌کارگیری استعداد و نیرو در جهت تحول مادی و معنوی در جامعه‌ی انسانی و محیط؛ یا اساساً «کار»، تلاش انسان است در جهت رفع نیازمندی‌های خویش. کار عبارت است از کوشش ارادی و توأم با صعوبت انسان در راه تولید ثروت یا فایده. در تعریف دیگر، کار هر گونه فعالیت فکری یا بدنی است که به موجب قوانین کشور مجاز باشد و به منظور کسب درآمد صورت پذیرد و هدف آن تولید کالا یا ارائه خدمات باشد (کمالی، ۱۳۸۳، ص ۱۴۱).

به عقیده‌ی بعضی از صاحب‌نظران، در تعریف کار به نوع خاصی از کار توجه نشده است؛ بلکه کار را در مفهوم عام سرچشمه‌ی انباشت ثروت و سرمایه و نهایتاً رشد و شکوفایی جوامع تلقی کرده‌اند. از نظر کلسن، کار عبارت از استفاده از نیروهای مادی و معنوی در راه تولید ثروت یا ایجاد خدمات است. بر اساس این تعریف، کار به‌طور عمده از طریق اهداف و ارزش محصولی که تولید شده معین می‌گردد؛ به عبارت دیگر کار زمینه را برای تولید و افزایش خدمات ایجاد می‌کند. در تعریف کار، باید همواره صفت مفیدبودن را در نظر داشت. دانشمند دیگر کار را فعالیتی تعریف می‌کند، که بین انسان و محیط به وقوع می‌پیوندد. انسان قدرت جسمانی خود را به کار می‌گیرد تا مواد را به شکلی که برای زندگی اش مفید است، درآورد و آن‌ها را از آن خویش گرداند. انسان در همان حال که بر محیط خارجی اثر می‌گذارد و آن را تغییر می‌دهد وضعیت خاص خویش را نیز تغییر می‌دهد و استعدادهای نهفته‌اش را شکوفا می‌کند (توسلی، ۱۳۹۲، صص ۱۲-۱۳).

به‌طور کلی، کار مجموعه اعمال و افعالی است که انسان به کمک مغز، دست، ابزار و ماشین‌ها برای استفاده‌ی عملی از ماده روی آن انجام می‌دهد و این اعمال نیز متقابلاً بر انسان اثر می‌گذارد و وضعیت زندگی او را تغییر می‌دهد. کار می‌تواند به‌عنوان انجام وظایفی تعریف شود که متضمن کوشش‌های فکری و جسمی بوده و هدفش تولید کالاها و خدماتی است که نیازهای انسانی را برآورده می‌کند.

در دین مقدس اسلام، هرگونه تلاش و فعالیت مشروعی که بازده بوده و نتیجه‌ی مثبت در پی داشته باشد، می‌تواند کار تعریف شود. همچنان در فرهنگ اسلامی، کار عبارت است از تلاش و کوشش انسان در زندگی دنیا برای آماده‌کردن زاد و توشه‌ی آخرت. کار و تلاش ضرورت و لازمه‌ی زندگی انسان بوده و حیات انسان در جامعه با کار گره خورده است. پیوند و ارتباط انسان با کار به گونه‌ای است که می‌توان گفت وضعیت انسان و کار با هم‌دیگر چسبیده‌اند. انسان با کار خود توانست خود را از موجودات دیگر متمایز سازد. انسان همواره در تلاش و جستجو بوده است تا به آنچه در دسترس ندارد؛ اما نیاز به آن را احساس می‌کند، دست یابد. تمام آنچه را که ما استفاده می‌کنیم، در حقیقت محصول کار و تلاش انسانی بوده که به کمک و هدایت الهی برای انسان میسر شده است.

کار و تلاش در نگرش قرآن کریم

خداوند متعال در آیات متعدد قرآن کریم انسان‌ها را به کار و عمل نیک سفارش نموده و به نیکوکاران اجر و پاداش بزرگ وعده داده است. دین مبین اسلام به کار و کارگر اهتمام شایسته‌ای نموده و کار را وسیله‌ی آبادکردن زمین و یک رسالت الهی به دوش انسان‌ها در روی زمین می‌داند، خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾ (هود: ۶۱). «او ذاتی است که شما را

از زمین آفرید و آبادانی آن را به شما واگذار نمود». خداوند عمران و آبادی زمین را از بشر خواسته است؛ بنابراین، عمران و آبادی مطلوب خدای متعال است (رضایی، ۱۳۸۳، ص ۳۲). از طرف دیگر، خداوند متعال استعداد و توانایی‌هایی برای انسان‌ها اعطا نموده است که، باید از آنها در مسیر آبادانی زمین و خوشبختی استفاده شود.

در بسیاری از آیات قرآن کریم، خداوند متعال به نقش کار و تلاش در زندگی انسان اشاره کرده است. چنانچه قرآن کریم می‌فرماید: «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم: ۳۹). «و این‌که بهره و نتیجه‌ای نیست برای انسان، مگر آنچه سعی و تلاش کرده است». «كُلُّ امْرٍءٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ» (طور: ۲۱). ترجمه: «هر کس در گرو کارهایی است که کرده است». «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» (مدثر: ۳۸). «هر کس در گرو چیزی است که کسب کرده است». «وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (توبه: ۱۰۵). ترجمه: «بگو عمل کنید که خداوند عمل شما را خواهد دید و رسول او و مؤمنان نیز خواهند دید». گرچه این آیات عمدتاً در مورد اعمال ایمانی برای آمادگی آخرت هستند، اما در مجموع اعمال و کارهای نیک انسان را شامل‌اند. بر مبنای آیات مذکور، سرنوشت و وضعیت هر کس محصول افعال و عمکردهای خودش می‌باشد. اگر کار و تلاش نماییم، می‌توانیم به موفقیت و خوشبختی نایل شویم.

از توجه و ارج‌گزاری قرآن کریم به کار و تلاش این است که، خداوند متعال آن را بعد از نیکوترین عبادت ذکر می‌نماید: «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» (جمعه: ۱۰). ترجمه: «پس هنگامی که نماز خوانده شد، در زمین پراکنده شوید و در جستجوی رزق و روزی خدا بروید». یعنی بعد از نماز جمعه به کار و بار تجارت و دریافت رزق و کسب معاش خویش اهتمام ورزید. از بعضی سلف صالحین منقول است: هر کسی که بعد از نماز جمعه به کار و تجارت پردازد خداوند برای او هفتاد بار برکت نازل می‌فرماید (عثمانی، ۱۳۸۶، ص ۱۹). از آیه فوق می‌توان نتیجه گرفت که، برای کسب روزی بعد از اقامه‌ی نماز لازم نیست انسان بنشیند و به دنبال معاش خود نرود. این آیه ما را فرا می‌خواند که بعد از ادای نماز، در طلب و به‌دست آوردن امکانات زندگی، سعی و تلاش نماییم. همه می‌دانیم که نماز جمعه چقدر وقت می‌گیرد، و هر مقداری از وقت باقی بماند، مخصوص کار و کوشش شود و مقدار زمانی که به وسیله‌ی نماز صرف می‌شود، در حیات مسلمان نسبت کمی دارد و بقیه اوقات روز، مخصوص کار و تلاش مشروع برای بهبود زندگی فرد و اجتماع است.

از منظر قرآن کریم، خداوند زمین را آماده‌ی کار و در تسخیر انسان قرار داده است: ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ﴾ (ملک: ۱۵). ترجمه: «اوست خدایی که زمین را برای شما مسخر و رام گردانیده است، در اطراف و جوانب آن بروید، و از روزی خداوند بخورید.» ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ (بقره: ۲۹). ترجمه: «اوست خدایی که آنچه را در زمین است همه را برای شما آفرید.» ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ (جاثیه: ۱۳). ترجمه: «و آنچه را که در آسمان‌ها و در زمین است همگی را برای شما مسخر ساخته است، قطعاً در این (تسخیر موجودات مختلف و به گردش درآوردن چرخه حیات به نفع انسان‌ها) نشانه‌های مهمی (بر قدرت و مهربانی خدا در حق انسان‌ها) است برای کسانی که می‌اندیشند.» بر مبنای آیات فوق، خداوند متعال همه امکانات را در هستی و طبیعت برای استفاده‌ی مشروع انسان آفریده است؛ پس باید انسان از امکاناتی که خداوند در اختیارش قرار داده است، مستفید شود. مستفید شدن از آن‌ها بدون کار و کوشش ناممکن است. بدون شک استفاده از مواهب خداوندی و پیشرفت و انکشاف اقتصادی جامعه، در گرو کار و کوشش مردم نهفته است و مردم باید کار و تلاش نمایند.

در سوره مزمل، تلاش برای تأمین مخارج زندگی در ردیف جهاد در راه خداوند دانسته شده که، نشان دهنده‌ی اهمیت دادن به مسائل اقتصادی و تلاش برای بهبود زندگی است: ﴿وَأَخْرَوْا يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ ۗ وَأَخْرَوْا يَقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۗ﴾ (مزمل: ۲۰). ترجمه: «و گروهی دیگر برای جستجوی روزی و به دست آوردن نعمت و فضل خدا در زمین مسافرت می‌کنند، و گروهی دیگر در راه خدا می‌جنگند.» بر مبنای این آیه، جهاد اقتصادی، بخشی از جهاد با دشمن است؛ زیرا، یک کشور مسلمان فقیر برای تأمین مخارج زندگی خویش ممکن است به سمت وابستگی اقتصادی و دراز کردن دست به نزد غیر مسلمانان مجبور گردد. بنابراین، خودکفایی اقتصادی نیاز مبرم یک کشور اسلامی است که، بدون کار و تلاش خستگی‌ناپذیر ناممکن می‌باشد.

در سوره اسراء آمده است که، خداوند متعال روز را روشن قرار داد تا مردم در پی کسب روزی حلال کار و تلاش کنند: ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتِينَ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّبَتَّغُوا فُضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ﴾ (اسراء: ۱۲). ترجمه: «و شب و روز را دو نشانه قرار داده‌ایم، و نشان شب را محو (تاریکی) گردانده‌ایم (تا در آن بیارامید) و نشان روز را روشن کرده‌ایم تا در آن از فضل پروردگارتان بهره‌مند گردید.» ﴿وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا﴾ (نبأ: ۱۱). ترجمه: «و روز را برای شما وقت و زمان کسب معاش گردانیدیم.» بر مبنای این آیات، خداوند متعال روز را روشن قرار داد تا مردم در آن به کار و تلاش

بپردازند؛ لذا برای کسب روزی و حصول امکانات جهت بهبود زندگی، باید کار و کوشش کرد. به قول سید قطب، اسلام فقط عبادات را اقامه‌ی شعایر دینی نمی‌شمرد بلکه تمام فعالیت‌ها در سرتاسر حیات متوجه خداست و از اینجاست که اسلام هر خدمت اجتماعی و هر عمل خیر از اعمال خیریه در اجتماع را عبادت می‌شمرد (قطب، ۱۳۷۹، ص ۲۳). همچنان در مورد دیگر خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ مَتَاعُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ ۗ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُسْمِعُونَ» (روم: ۲۳). ترجمه: «و از نشانه‌های (قدرت و عظمت) خداوند، خواب شما در شب و روز است، و تلاش و کوشش‌تان برای (کسب و کار و) بهره‌مندی از فضل و نعمت خداوند است، قطعاً در این امور (مسأله خواب و کار و تلاش در پی معاش) دلائلی است برای کسانی که گوش شنوا داشته باشند». بر مبنای این آیه، کار و تلاش برای کسب معاش، امری پسندیده و نشانه‌ی الهی است و خواب، مقدمه‌ی تلاش و کوشش است. بدون شک، انسان با کار و تلاش می‌تواند قله‌های موفقیت و کمال را بپیماید و مسیر پیشرفت مادی و معنوی جامعه را هموار سازد.

از آیات قرآن کریم که در فوق بیان گردید می‌توان استنباط نمود که، افراد باایمان نباید در انتظار دیگران بنشینند که برای آنها کار کنند و مشکلات جامعه‌ی آنان را حل نمایند، بلکه خود دامن همت به کمر زده، به سعی و تلاش و کوشش برخیزند و در راستای پیشرفت و انکشاف جامعه‌ی خویش فعالیت‌های‌شان را منسجم نمایند. البته ناگفته پیداست که اسلام ما را به کارهای مشروع و مفید که خیر و صلاح فرد و جامعه در آنها نهفته است، دعوت می‌کند نه کارهای ناروا و حرام که نتیجه‌ی آن کسب لقمه‌ی حرام است و که از خوردن آن شدیداً نهی شده است.

کار و کارگر در روشنایی احادیث نبوی

احادیث نبوی زیادی در اهمیت کار و کارگر نقل شده است، که در این مبحث جهت روشن شدن موضوع به برخی از آنها پرداخته می‌شود. نبی مکرم اسلام «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» جایگاه خاصی را برای کار و کارگر قایل شده‌اند، و حتی کار مشقت‌بار را بهتر از دست‌گدایی پیش دیگران دراز کردن و سؤال‌گری می‌دانند چنانچه امام بخاری احادیثی را به این مضمون روایت می‌کند: «عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ، فَيَحْتِطَبَ عَلَى ظَهْرِهِ؛ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا، فَيَسْأَلَهُ، أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ» (البخاری، ح ۱۴۷۰). ترجمه: «از ابوهریره رضی‌الله‌عنه روایت است که رسول‌الله «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» فرمود: «قسم به ذاتی که نفس من در دست اوست، که اگر کسی از شما، ریسمانش را بگیرد و با پشتش هیزم بیاورد، این کار برای او بهتر است از آن‌که دست سؤال و گدایی، پیش این و آن دراز کند؛ و آن هم معلوم نیست که به او

چیزی بدهند یا امتناع ورزند». این حدیث، ما مسلمانان را به کار و تلاش و راه‌های مشروع کسب رزق و روزی ترغیب، و از بیکارگی و تنبلی نهی می‌کند. بنابراین، کار و تلاش ولو شاقه مانند با پشت هیزم آوردن، امری لازمی تلقی شده است. محور حدیث فوق این است که، انسان باید از کسب و کار دست خود زندگی خود را تأمین نماید و از سؤال کردن از مردم خودداری نماید.

نبی مکرم اسلام بهترین حالت تأمین مخارج زندگی فرد مسلمان را حالتی می‌داند، که فرد آنها را با کار و کسب خودش تأمین نماید: «عَنِ الْمِقْدَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ» (البخاری، ح ۲۰۷۲). ترجمه: «از مقدام رضی‌الله‌عنه روایت است که رسول‌الله (صلی‌الله‌عیه‌وسلم) فرمود: «هرگز کسی طعامی بهتر از حاصل کار دست خویش نخورده است، و همانا داوود نبی خدا همیشه از حاصل کار دست خویش می‌خورد». موضوع این حدیث، تأکید بر کار و تلاش جهت خوداتکایی اقتصادی و عدم وابستگی اقتصادی مسلمانان به دیگران می‌باشد.

در روایت دیگر از نبی مکرم اسلام «صلی‌الله‌عیه‌وسلم» در اهمیت کار چنین آمده است: «عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْأَلُهُ، فَقَالَ لَهُ: إِمَّا فِي بَيْتِكَ شَيْءٌ؟ قَالَ: بَلَى، حِلْسٌ يَلْبَسُ بَعْضُهُ، وَيَبْسَطُ بَعْضُهُ، وَقَعْبٌ يَشْرَبُ فِيهِ الْمَاءُ، قَالَ: «إِئْتِنِي بِهِمَا»، قَالَ: فَأَتَاهُ بِهِمَا، فَأَخَذَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ، وَقَالَ: «مَنْ يَشْتَرِي هَذَيْنِ؟» قَالَ رَجُلٌ: أَنَا أَخَذَهُمَا بِدَرَاهِمٍ، قَالَ: «مَنْ يَزِيدُ عَلَيَّ دَرَاهِمٍ؟» مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، قَالَ رَجُلٌ: «أَنَا أَخَذَهُمَا بِدَرَاهِمِينَ»، فَأَعْطَاهُمَا إِيَّاهُ، وَأَخَذَ الدَّرَاهِمِينَ، فَأَعْطَاهُمَا الْأَنْصَارِيَّ، وَقَالَ: «اشْتَرِ بِأَحَدِهِمَا طَعَامًا، فَانْبِذْهُ إِلَى أَهْلِكَ، وَاشْتَرِ بِالْآخَرِ قَدُومًا فَأْتِنِي بِهِ»، فَأَتَاهُ بِهِ، فَشَدَّ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُودًا بِيَدِهِ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: «إِذْهَبْ فَاحْتَطَبْ وَبِعْ، وَلَا أَرَيْتَكَ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا»، فَذَهَبَ الرَّجُلُ يَحْتَطَبُ وَيَبِيعُ، فَجَاءَ، وَقَدْ أَصَابَ عَشْرَةَ دَرَاهِمٍ، فَاشْتَرَى بِبَعْضِهَا ثَوْبًا، وَبِبَعْضِهَا طَعَامًا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: «هَذَا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ تَجِيءَ الْمَسْأَلَةَ نَكْتَةً فِي وَجْهِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...» (ابی داود، ح ۱۶۴۱). ترجمه: «انس بن مالک رضی‌الله‌عنه روایت می‌کند که، مردی از گروه انصار خدمت نبی مکرم اسلام «صلی‌الله‌عیه‌وسلم» آمد و درخواست کمک کرد. رسول‌الله (صلی‌الله‌عیه‌وسلم) فرمودند: آیا در خانه چیزی داری؟ مرد گفت: آری یک لحافی داریم که قسمتی از آن را پهن می‌کنیم و قسمت دیگر آن را می‌پوشیم و یک ظرفی داریم که در آن آب می‌نوشیم. پیامبر اسلام «صلی‌الله‌عیه‌وسلم» فرمود: آن‌ها را بیاور. مرد انصاری آن‌ها را آورد، رسول‌الله (صلی‌الله‌عیه‌وسلم) آن‌ها را در دست گرفت و فرمود: چه کسی این‌ها را می‌خرد؟ مردی گفت: من آن‌ها را به یک درهم می‌خرم. رسول‌الله (صلی‌الله‌عیه‌وسلم) فرمود چه کسی یک درهم زیاد می‌کند؟

دو یا سه بار) مردی گفت: من آن‌ها را به دو درهم می‌خرم. پیامبر اسلام «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» آن‌ها را فروخت و دو درهم را به مرد انصاری داد و فرمود: با یک درهم غذا بخر و برای همسر و فرزندان بخر و با درهم دیگر یک تبر بخر و نزدم بیاور. آن مرد تبر را خرید و خدمت پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» بازگشت. حضرت با دست مبارکش دسته‌ای در آن نهاد و فرمود: برو هیزم جمع آوری کن و بفروش و قبل از پانزده روز نزد من میا. آن مرد چنین کرد و هنگامی که خدمت رسول الله «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» بازگشت، ده درهم همراه داشت و به مقداری از آن لباس و به مقداری غذا خرید. پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» فرمود: این برای تو بهتر از آن است که در روز قیامت حاضر شوی در حالی که لکه‌ی زشت‌گدایی به صورت تو نمایان گردد».

هم احادیث نبوی و هم قرآن کریم، به یک اندازه به کار و فعالیت اقتصادی، تجارت و در نتیجه تولید برای بازار، نظر مساعد دارد، و حتی عبارات ستایش آمیزی در مورد تجار در آن پیدا می‌کنیم. آمده است که پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» فرموده است: تاجری که صادق و امین است، در روز قیامت در شمار پیامبران، منصفان و شهیدان خواهد بود. بر طبق حدیث دیگر، تجارت یکی از والاترین راه‌های کسب معاش می‌باشد (رودنسون، ۱۳۵۸، ص ۲۴).

در حدیث دیگر که مؤمن قوی از مؤمن ضعیف بهتر است و تحریص به کار در آن صورت گرفته است، چنین می‌خوانیم: «عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ، وَفِي كُلِّ خَيْرٍ إِحْرَاصٌ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ، وَاسْتِعْنِ بِاللَّهِ وَلَا تَعْجِزْ، وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ: «لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَذَا وَكَذَا»، وَلَكِنْ قُلْ: «قَدَّرَ اللَّهُ، وَمَا شَاءَ فَعَلَ»؛ فَإِنَّ «لَوْ» تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ...» (النيسابوری، ح ۲۶۶۴). ترجمه: «از ابوهریره رضی‌الله‌عنه روایت است که رسول الله «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» فرمود: «مؤمن قوی و نیرومند، بهتر و نزد خداوند محبوب‌تر از مؤمن ضعیف و ناتوان است، گرچه در هر یک، خیری است. برای به‌دست آوردن آنچه برایت سودمند است، سرسختانه بکوش و از خداوند یاری بخواه و از خود عجز نشان مده؛ و اگر دچار مشکلی شدی، مگو: «اگر چنین می‌کردم، چنین و چنان می‌شد»؛ بلکه بگو: «این تقدیر خدا بود و هرچه خدا بخواهد، همان می‌شود»؛ زیرا «اگر» گفتن، راه بر عمل شیطان می‌گشاید».

حدیثی دیگر در وصف کارگری که در راه تأمین مخارج خانواده خود سعی و تلاش می‌کند، و تلاش وی در راه خدا است، چنین نقل شده است: «وَعَنْ كَعْبِ بْنِ عَجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَرَّ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَرَأَى أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ جِلْدِهِ وَنَشَاطِهِ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! لَوْ كَانَ هَذَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ كَانَ خَرَجَ يَسْعَى عَلَيَّ وَكِدَهُ

صغاراً فهو في سبيلِ الله وإن كان خرج يسعياً على أبي بن شيخين كبيرين فهو في سبيلِ الله وإن كان خرج يسعياً على نفسه يعقها فهو في سبيلِ الله وإن كان خرج يسعياً رياءً ومفاخرةً فهو في سبيلِ الشيطان» (المنذرى، ۱۴۲۴ق، ص ۶۹۰). ترجمه: «كعب بن عجره می‌گوید: مردی از کنار رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وسلم) گذشت و صحابه آن را دیدند، که دارای جسمی توانا و نیرومند است و کارش را به قوت هرچه تمام‌تر انجام می‌دهد. اصحاب گفتند: یا رسول‌الله: کاش تلاش و جدیت این مرد به جهاد در راه خدا به مصرف می‌رسید. رسول خدا در جواب آن‌ها می‌فرماید: اگر مردی برای کسب نفقه فرزندان کوچک‌اش از خانه بیرون می‌شود در راه خدا است، اگر برای نفقه والدین کهن سال خویش از خانه بیرون می‌شود در راه خدا است، اگر برای حفظ عفت و کرامت نفسش از خانه بیرون می‌شود در راه خدا است، اما اگر برای خودنمایی و فخر فروشی از خانه بیرون می‌شود وی در راه شیطان است.»

در فضیلت و جایگاه کسی که در راه تأمین امکانات زندگی برای فقرا و مساکین، سعی و تلاش می‌کند نبی مکرم اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وسلم) چنین فرموده است: «عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، يَرْفَعُهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: السَّاعِي عَلَى الْأَرْمَلَةِ وَالْمَسْكِينِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، أَوْ كَالَّذِي يَصُومُ النَّهَارَ وَيَقُومُ اللَّيْلَ» (البخاری، ح ۶۰۰۶). ترجمه: «کسی که به‌خاطر درماندگان و بینوایان کار و تلاش می‌کند، مانند مجاهد در راه خدا یا شخص قائم‌اللیل و صائم‌النهار است.»

مقام کارگر در دین مقدس اسلام تا جایی است که پیامبر این دین، دست کارگر را می‌بوسد: «رُؤِيَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَقْبَلَ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ اسْتَقْبَلَهُ سَعْدُ الْأَنْصَارِيِّ فَصَافَحَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ: مَا هَذَا الَّذِي أَكْتَبَ يَدِيكَ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَضْرَبُ بِالْمَرِّ وَالْمَسْحَاتِ فَانْفَقَهُ عَلَيَّ عِيَالِي، فَقَبِلَ يَدَهُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَ قَالَ: هَذِهِ يَدٌ لَا تَمْسُهَا النَّارُ» (ابن‌الأثير، ۱۴۳۳ق، ص ۴۵۸). ترجمه: «انس بن مالک روایت می‌کند، موقعی که پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وسلم) از غزوه تبوک برمی‌گشتند، سعد یکی از انصار به استقبال ایشان آمد و با وی مصافحه کرد. حضرت دیدند که دست‌های او زبر و خشن شده و پینه بسته است، از وی سؤال نمودند چه کار کردی که دست‌هایت این قدر خشن شده است؟ سعد عرض کرد یا رسول‌الله، من با طناب و بیل کار می‌کنم و مزد آن را صرف تأمین نفقه خانواده‌ی خود می‌کنم. حضرت پیامبر دست سعد را گرفتند و بوسیدند و فرمودند: «این دستی است که آتش دوزخ آن را لمس نمی‌کند.»

احادیث دیگری نیز وجود دارد که صحابه رضی‌الله‌عنهم، چنان کار و تلاش می‌نمودند که بدن‌های‌شان عرق می‌کرد: «عَنْ عُرْوَةَ قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ

صلی الله علیه وسلم عَمَّا أَنْفُسِهِمْ، فَكَانَ يَكُونُ لَهُمْ أَرْوَاحٌ، فَقِيلَ لَهُمْ: لَوْ اغْتَسَلْتُمْ ﴿(البخاری، ح ۲۰۷۱)﴾.
ترجمه: «عروه می گوید که حضرت عائشه رضی الله عنها فرمودند: «یاران رسول الله صلی الله علیه وسلم»
کار جسمانی می کردند و بدن های شان بوی عرق می داد. به ایشان فرموده شد: کاش غسل کنید.»

دین مقدس اسلام، مسلمانان را از تنبلی، بیکارگی و ناتوانی نهی نموده است، چنان که نبی مکرم اسلام صلی الله علیه وسلم از ضعف و ناتوانی و کسالت از خداوند متعال پناه می خواهد: ﴿عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ، وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ، وَالْهَرَمِ...﴾ (النيسابوری، ح ۲۷۰۶). ﴿عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ...﴾ (النيسابوری، ح ۲۷۲۲). ترجمه: «بار الها! به تو پناه می جویم از ضعف و ناتوانی، کسالت و تنبلی، بزدلی و بخل...». نبی مکرم اسلام صلی الله علیه وسلم به شدت از تنبلی و تن پروری بیزار بود و از آن به خدا پناه می برد و کسانی که خود را سربار دیگران می ساختند، مذمت می کرد (کمالی، ۱۳۸۳، ص ۱۴۸). بنابراین، مسلمانان نباید ضعف و ناتوانی و کسالت و تنبلی را پیشه ی خود سازند، زیرا پیامبر ما از آن ها به خداوند متعال پناه خواسته است. همان طور که بیکاری زیان بار است، ضعف، سستی و تنبلی نیز نکوهیده و موجب ضرر است و فرد کسل، بی حال و کم کار در امور دنیا و آخرت خویش عقب افتاده و ضرر می بیند.

کار در سیرت حضرت عمر رضی الله عنه و دیگران

خلفای راشدین هر کدام قبل و بعد از رسیدن به مسند خلافت نیز به کار و تلاش جهت کسب روزی حلال مصروف بودند. جهت طولانی نشدن بحث، به طور مختصر به نگرش حضرت عمر رضی الله عنه خلیفه ی دوم مسلمین به کار و تلاش می پردازیم. حضرت عمر رضی الله عنه همواره مردم را جهت کسب و کار و تلاش برای روزی حلال تشویق می نمود و می گفت: کار و حرفه را بیاموزید که به آن نیاز پیدا می کنید. اگر کار نکنید باری بر شانهِ دیگران می شوید. شغل مذلت آمیز بهتر از سؤال کردن و تکدی گری است (صلابی، ۱۳۸۸، ص ۲۹۱).

حضرت عمر رضی الله عنه می گفت: "نباید که یکی از شما از طلب رزق تقاعد نماید و گوید: ای بار خدایا! مرا روزی ده. چه دانسته اید که از آسمان زر و سیم نبارد. و یزید مسلمه در زمین خود تخم می پاشید، حضرت عمر به وی گفت: نیکو می کنی، از مردمان بی نیاز باشی دینت مصئون تر بود، و بر دوستان گرامی تر باشی" (غزالی، ۱۳۶۴، ص ۱۳۲). همچنین حضرت عمر می گفت: ای گروه فقرا! همت گیرید و کار کنید تا سر بار دیگران نشوید، و همواره می گفت: این طور نباشد که بیکار بنشینید

و بگویند: بار الها! مرا روزی ده. در حالی که می‌دانید خدا از آسمان طلا و نقره فرو نمی‌ریزد، بلکه سنت خدا این است که برخی از مردم را به وسیله‌ی برخی دیگر روزی می‌دهد. سپس این آیه را تلاوت کرد: ﴿فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾ (جمعه: ۱۰).

معاویه بن قره می‌گوید: حضرت عمر بن خطاب با گروهی از مردان یمن ملاقات کرد و از آنان پرسید: شما چه کسانی هستید؟ گفتند: ما متوکلین هستیم. حضرت عمر گفت: خیر، بلکه شما متکی (به دیگران) هستید و افزود، متوکل کسی است که تخم در زمین می‌پاشد و نتیجه‌اش را به خدا توکل می‌نماید (صلابی، ۱۳۸۸، ص ۲۷۷). متن عربی گفتار فوق حضرت عمر رضی‌الله‌عنه چنین روایت شده است: «و قد روی ابن الجوزی عن عمر بن الخطاب رضی‌الله‌عنه- انه لقی قوماً لا يعملون فقال: ما أنتم؟ قالوا: متوكلون فقال: كذبتم! إنما المتوكل رجل ألقى حباً في الأرض ثم توكل على الله و قال: لا يقعدن أحدكم عن طلب الرزق ويقول: اللهم ارزقني وقد علم أن السماء لا تمطر ذهباً ولا فضة (حکیمی، ۱۴۰۳، ص ۷۵).

حضرت عمر هرگاه از جوانی خوشش می‌آمد، از شغلش می‌پرسید، اگر می‌دانست که اهل هیچ شغل و کاری نیست می‌گفت: چنین فردی نزد من ارزشی ندارد. این عبارت نشان می‌دهد که بیکاری از نظر حضرت عمر نه تنها ناپسند، بلکه نوعی بی‌ارزشی اجتماعی شمرده می‌شده است. حضرت عمر می‌گفت: هیچ مرگی خوشایندتر از آن نیست که هنگام تجارت در بازار و خرید و فروش به نیابت از خانواده‌ام، به سراغم آید» (رودنسون، ۱۳۵۸، ص ۲۴). همچنین می‌گفت: بعد از جهاد در راه خدا دوست دارم مرگم در حالی برسد که سوار بر مرکب خود در راه کسب روزی باشم؛ آن‌گاه این آیه را تلاوت کرد: ﴿وَأَخْرُوجُ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾ (مزل: ۲۰). و گروهی دیگر برای جستجوی روزی و به دست آوردن نعمت خدا در زمین مسافرت می‌کنند (صلابی، ۱۳۸۸، ص ۲۹۱).

از نظر ابن خلدون، انسان از دیگر حیوانات به خواصی متمایز است که بدان‌ها اختصاص یافته است مانند علوم و هنرهایی که نتیجه‌ی اندیشه اوست و به وسیله‌ی آن‌ها از جانوران دیگر تفکیک می‌شود و با اتصاف به آن‌ها بر دیگر مخلوقات برتری و بزرگی می‌یابد، و همچون نیازمندی به فرمانروایی حاکم و رادع. ابن خلدون می‌گوید: "و دیگر از تمایزات انسان نسبت به جانوران، کوشش و کار در راه معاش و تلاش در به‌دست آوردن راه‌ها و وسایل آنست؛ از آن‌رو که خداوند انسان را چنان آفریده که در زندگی و بقای خود نیاز به غذا دارد و هم خدا او را به خواستن و جستن آن رهبری فرموده است. چنان‌که خدای تعالی فرماید: هر چه آفرید خلقتش را به وی بخشید و آنگاه او را راهنمایی کرد (ابن خلدون، ۱۳۸۲، ص ص ۷۴-۷۵). در اندیشه‌ی ابن خلدون، کسب و کار از مهم‌ترین عوامل تأمین

معیشت و ثروت یک کشور بوده، و در نتیجه‌ی تلاش‌های مستمر و کار مداوم است که تمدن‌ها شکل می‌گیرند و جوامع به پیشرفت می‌رسند.

از نظر سید قطب {صاحب تفسیر فی ظلال القرآن}، در اسلام برخلاف مسیحیت، فعالیت‌های عملی از نظام دینی جدا نیست و اساس و بنیان این دین، هرگز در عزلت و کنارگیری از جامعه برپا نخواهد شد و مردم و اجتماعاتی که این دین را در نظام اجتماعی خود حاکم قرار ندهند مسلمان نیستند. جامعه‌ای که احکام و شرایع اسلامی از قوانین و نظامات آن دور باشد، جامعه‌ی اسلامی نیست و از اسلام جز عبادات و ظواهر، چیزی ندارد. اگر در بعضی از قرون و اعصار مشاهده می‌کنیم که جنبه‌ی بزرگداشت مسائل عبادی دین قوت گرفته و آن را از جوانب اجتماعی دور کرده و یا جامعه را از دین دور نموده است، این بلای آن عصر و قرن و آفت دین بوده، نه جزء ماهیت یا ذات آن، و اسلام هرگز منشأ آن نبوده است (قطب، ۱۳۷۹، ص ص ۲۱-۲۲).

سید قطب با استناد به احادیث نبوی بیان می‌کند، کسی که تلاش کند در راه به‌دست آوردن روزی حلال برای خانواده‌اش همچون مجاهد در راه خداست. پس انسانی که سخت‌کوش است برای امرار معاش افراد تحت تکفل خود مثل آن رزمنده‌ای است که در راه خدا مبارزه می‌کند و عرق چنین کارگری همچون قطرات خون شهداء دارای ارزش است. زیرا که اگر یک رزمنده با جهاد خود وطن را از گزند دشمن و سیطره بیگانگان حفظ می‌کند و این هدف بزرگواری او به جهاد تعبیر می‌گردد، همین‌طور انسانی که با تلاش و کار بی‌وقفه خود باری از مشکلات جامعه‌ی مسلمین را به دوش می‌کشد و با کار و سازندگی روزنه‌های نفوذ تسلط بیگانگان را سد نموده و جامعه‌ی اسلامی را از ذلت و تحقیر و مشکلات عدیده به اوج عزت و کرامت می‌رساند، در واقع کار او همان جهاد مجاهد فی سبیل‌الله می‌باشد و او هم یک رزمنده الهی است و لذا اجر او مثل رزمنده در میادین جنگ است و عرق بدن او همچون خون شهید، مقدس خواهد بود (قطب، ۱۳۷۹، ص ۲۳).

از نظر سید قطب، اسلام هماهنگی امکانات و عدالت عمومی را به عنوان منبع اصلی فعالیت مقرر داشته و ضمناً راه را برای تفوق بر یکدیگر با کار و کوشش باز گذاشته است. وی بیان می‌کند که، شکم گرسنه مطالب بلند و عالی را درک نمی‌کند و گاهی مجبور به گدایی می‌شود و در نتیجه همه عزت و شخصیتش بر باد می‌رود، در اینجا اسلام برای جلوگیری از پیدایش اسباب فقر و ذلت و از بین بردن آن در صورت پیدایش، قانونی دارد: از طرفی برای فرد، به قدر کفایت، حتی بر دولت و متمکنین از ملت واجب کرده است، و از طرف دیگر از گدایی نهی می‌نماید و به کار و تلاش دعوت می‌کند (قطب، ۱۳۷۹، ص ۶۴). قرآن کریم عده‌ای از مسلمانان را که در راه خدا محصور شده و توان مهاجرت

هم ندارند به طرز خوبی چنین توصیف می‌کند: ﴿لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ الْحَافًا﴾ (بقره: ۲۷۳). ترجمه: «از مردم به اصرار سؤال نمی‌کنند (چیزی نمی‌خواهند)».

اسلام دین کار و کوشش است، تنبلی و تن پروری را ممنوع و مورد مذمت قرار داده است، زیرا که آدم بیکار و تن پرور همواره ناراحت و اندوهگین است چون برای ادامه‌ی حیات خود و خانواده‌اش مجبور است از دیگران کمک و مساعدت بگیرد و دست‌گدایی دراز کند و عزت نفس خود را از دست بدهد. بنابراین رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وسلم) شدیداً گدایی را محکوم می‌نماید (حکیمی، ۱۴۰۳، ص ۷۴). اگر در گذشته کار اهمیت و ارزش شخصی داشت و برای رشد و بهبود زندگی فردی مفید بود در زمان حاضر، کار ارزش سیاسی و ملی بسیار بالایی نیز پیدا کرده است. زیرا روحیه‌ی تنبلی و بیکاری در جامعه، سبب می‌شود که آن جامعه به جوامع دیگر وابستگی اقتصادی، سیاسی، صنعتی و... پیدا کند و در نهایت زیر سلطه‌ی جوامع دیگر قرار بگیرد.

یافته‌ها

یافته‌های تحقیق حاضر در قالب جدول زیر بیان می‌شود.

قلمرو	یافته اصلی	منابع و شواهد مستند	دلالت‌ها برای جامعه اسلامی افغانستان
قرآن کریم	کار و تلاش به‌عنوان امر لازمی و شرط عمران و سعادت دنیا و آخرت معرفی شده است.	سوره توبه، آیه ۱۰۵؛ سوره هود، آیه ۱۶۱؛ سوره نجم، آیه ۳۹؛ سوره طور، آیه ۲۱؛ و آیات دیگر.	کار و تلاش مشروع نه تنها یک نیاز مادی، بلکه فریضه الهی نزد خداوند محسوب می‌شود.
احادیث نبوی	نبی مکرم (صلی‌الله‌علیه‌وسلم) جایگاه خاصی را برای کار و کارگر قایل شده‌اند، و کار مشقت‌بار را بهتر از گدای‌گری و سؤال‌گری دانسته، و دست کارگر را بوسیده، و از کسالت و تنبلی به خداوند پناه خواسته است.	البخاری، ح ۱۴۷۰؛ ح ۲۰۷۲؛ ح ۶۰۰۶؛ ابی داود، ح ۱۶۴۱؛ ابن‌الأثیر، ص ۴۵۸؛ النیسابوری، ح ۲۷۰۶؛ و احادیث دیگر.	کار و تلاش در اسلام جهت بهبود زندگی، همانند جهاد فی سبیل‌الله و قیام‌اللیل و صائم‌النهار دانسته شده است.
سیرت حضرت عمر رضی‌الله‌عنه	حضرت عمر رضی‌الله‌عنه همواره مردم را جهت کسب و کار برای روزی حلال تشویق می‌نمود و می‌گفت: کار و حرفه را بیاموزید که به آن نیاز پیدا می‌کنید. اگر کار نکنید باری بر شانه دیگران می‌شوید. این‌طور نباشد که بیکار	حکیمی، ص ۷۵؛ صلابی، ص ۲۷۷-۲۹۱.	نباید مسلمانان بیکار بنشینند و به بهانه‌های مختلف دست از کار و تلاش بردارند. اگر چنین کنند، فقیر و درمانده و محتاج کشورهای غیر

اسلامی می‌شوند.
خودکفایی جامعه اسلامی،
در گرو کار و کوشش
است.

بنشینید و بگویید: بار الها! مرا روزی
ده.

کار و تلاش عامل تأمین
معیشت و پیشرفت تمدن
است. برای پیشرفت و
تمدن شدن باید کار و
تلاش نمود.

ابن‌خلدون، صص ۷۴-
۷۵؛ قطب، صص ۲۳-
۶۴.

**اندیشه علمای
اسلامی**
علمای اسلامی مانند ابن‌خلدون و سید
قطب، بر کار و تلاش به مثابه عامل
تولید، عمران و پیشرفت اجتماعی
تأکید کرده، و عامل تمایزبخش انسان
نسبت به جانوران را، کار و تلاش در
راه معاش دانسته‌اند. از نظر سید قطب،
عرق کارگری که در راه تأمین نفقه
خانواده خویش می‌ریزد، همچون
قطرات خون شهداء دارای ارزش
است.

سیاست‌گذاران جوامع
اسلامی برای خوداتکایی و
استقلال اقتصادی و عدم
وابستگی به غیر مسلمانان،
باید فرهنگ کار و تلاش را
در میان عام مردم ترویج و
نهادینه سازند.

استنباط‌های تحلیلی و
تطبیقی از جوامع
عقب‌مانده و پیشرفته، و
از اطلاعات مقاله تحقیقی
حاضر.

**پیامدها برای
جامعه اسلامی
معاصر**
نهادینه‌سازی فرهنگ کار در جوامع
معاصر اسلامی، موجب کاهش
بیکاری، فقر، انحرافات اجتماعی و
دستیابی به امکانات رفاهی مردم
می‌شود.

مناقشه

پیرامون تحلیل جایگاه کار در فرهنگ اسلامی، برخی چالش‌ها و مناقشات علمی وجود دارد که قابل
مکتب می‌باشد. بررسی جایگاه کار در دین مقدس اسلام بیانگر این است که، کار نه تنها وسیله‌ای برای
تأمین مخارج زندگی، بلکه بُعد عبادی و اخلاقی نیز دارد. این نگرش، دین مقدس اسلام را از مکاتب
صرفاً مادی‌گرا متمایز می‌سازد. اگر بخواهیم نگرش اسلام به کار را با نظریه‌های اقتصادی مدرن غربی
را به مناقشه بگیریم، می‌بینیم که در دیدگاه کسانی مانند مارکس و آدام اسمیت کار فقط جنبه‌ی مادی
دارد و جنبه‌ی معنوی آن مطرح نیست. در حالی که کار در اسلام صرفاً عامل تولید کالا یا مبارزه‌ی
طبقاتی نیست، بلکه ابزاری است برای تقرب به خداوند و تحقق عدالت اجتماعی (مطهری، ۱۳۷۸).

از طرف دیگر، برخی از محققان معتقدند که تأکید دینی بر ارزشمندی کار به تنهایی کافی نبوده و
بدون ساختارهای اقتصادی و اجتماعی کارآمد، تعالیم اسلامی در باره‌ی کار جنبه‌ی عملی پیدا
نمی‌کند. به‌طور مثال، میزان بالای بیکاری در کشورهای اسلامی نشان می‌دهد که شکاف میان

ارزش‌های دینی و سیاست‌های توسعه‌ای همچنان وجود دارد (قرشی، ۱۳۹۰). دین اسلام اگرچه کار را ارزشمند می‌داند، اما در بسیاری از جوامع اسلامی، زمینه‌های کار و اشتغال برای مردم به وسیله ساختارها فراهم نگردیده و از نیروی کار موجود در مسیر توسعه‌ی پایدار، بهره‌برداری لازم صورت نمی‌گیرد.

از منظر جامعه‌شناسی، برخی از جامعه‌شناسان غربی گفته‌اند که برداشت‌های عامیانه از دین، می‌تواند انگیزه‌ی کار و تلاش فردی را کاهش دهد؛ اما این برداشت با تعالیم قرآنی و احادیث نبوی ناسازگار است. قرآن کریم به صراحت بیان می‌کند: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ» (رعد: ۱۱). بنابراین به قول سید قطب، مشکل نه در تعالیم اسلام، بلکه در قرائت‌های فرهنگی و اجتماعی است: قرآن کریم به کار و عمل اصرار دارد و آن را در معرض انظار و حکم قرار داده است: «بگو عمل کنید که به زودی خدا و رسول و مؤمنان عمل شما را خواهند دید». این مطلب بزرگداشت و احترام کار است که آن را محل نظر و دقت و انتظار نتیجه قرار داده است. در جای دیگر، تحریص به کار و سیر در زمین برای کار می‌کند: «در اطراف زمین راه بروید و از روزی آن بخورید». احادیث پیامبر بزرگوار اسلام «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» در باره‌ی مقدس بودن مقام کار و کوشش وارد شده است: «خداوند متعال بنده‌ی مؤمنی را که حرف و شغلی دارد دوست می‌دارد» (قطب، ۱۳۷۹، ص ۱۳۹).

مقایسه‌ی نگرش اسلام به کار با اخلاق پروتستانی که ماکس وبر آن را روح سرمایه‌داری و عامل توسعه‌ی آن دانسته است (وبر، ۱۳۸۸)؛ بیانگر آن است که دین مقدس اسلام قبل از پروتستان، کار را دارای ارزش عبادی و اخلاقی دانسته است. از طرف دیگر، از نظر ماکس وبر، فقط مذهب پروتستان واجد عناصری مانند توجه به کار و تلاش است، ادیان دیگر یا دنیاگیز اند و یا به پیشرفت و بهبود زندگی توجه لازم را ندارند. یافته‌های ما در این تحقیق، نظر ماکس وبر را رد می‌کند. زیرا ماکس وبر یا اسلام را به گونه‌ی کامل درک نکرده بود، و یا برداشت نادرست و خلاف واقع از اسلام ارائه کرده است. اما اگر به کتاب «اسلام و سرمایه‌داری» ماکسیم رودنسون مراجعه نماییم، می‌بینیم که وی برخلاف ماکس وبر، معتقد است که اسلام واجد ظرفیت‌های متعالی برای رشد و پیشرفت اقتصادی است. البته میان دین اسلام و اخلاق پروتستان در مورد کار تفاوت اساسی وجود دارد و آن این‌که، در اسلام کار نه برای انباشت سرمایه‌ی فردی، بلکه برای تحقق خیر عمومی و عزت مسلمانان در نظر گرفته شده است.

یکی از یافته‌های ما در این تحقیق آن است که، کار موجب خوداتکایی و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی جوامع اسلامی می‌شود. این یافته با تحقیق باقری که از منظر سرمایه اجتماعی به کار نگریسته و معتقد است که، کار در فرهنگ اسلامی نوعی اعتماد و خوداتکایی جمعی می‌آفریند، همخوانی دارد. از نظر

باقری، کار و تلاش می‌تواند موتور توسعه‌ی پایدار باشد. اما موانعی چون ضعف مدیریت اقتصادی، فساد اداری و اقتصاد وابسته در بسیاری از کشورهای اسلامی، این ظرفیت‌ها را محدود کرده است (باقری، ۱۳۹۴، ص ۱۸۷). همچنان یافته‌های تحقیق ما با تحقیق مهدوی همخوانی دارد. مهدوی در تحقیق خویش نتیجه گرفته است که، فرهنگ اسلامی برای کار و کارآفرینی ارزش والایی قائل شده است و سعی و تلاش را تنها سرمایه‌ی انسانی و دستیابی به نعمت‌های خدادادی را تنها از طریق حرکت و کار با توکل و ایمان بر خداوند لایزال ممکن می‌داند؛ پیامبر گرامی اسلام «صلی‌الله‌علیه‌وسلم» می‌فرماید: «عبادت هفتاد جزء دارد که برترین آن کسب روزی حلال است». (مهدوی، ۱۴۰۱، ص ۴۲).

در جمع‌بندی، می‌توان گفت: اسلام نگرشی جامع به کار ارائه می‌دهد که ابعاد دنیوی و اخروی، یا اقتصادی، اخلاقی و معنوی را در هم می‌آمیزد. اما فاصله میان تعالیم اسلامی و واقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی و رفتاری در اکثر جوامع اسلامی، قابل مناقشه و چالشی اساسی است.

امروزه نیاز می‌رود که افغانستان به سمت خودکفایی و استقلال اقتصادی هرچه بیشتر حرکت نماید. استقلال به معنای عدم وابستگی به بیگانگان در حوزه‌های فرهنگ، سیاست و اقتصاد، هدف کلی دین مقدس اسلام است. محمد تقی عثمانی می‌گوید: "اقتصاد برای جوامع و کشورها از اهمیت بالایی برخوردار است، زیرا ثبات و استقلال جامعه، قدرت مقاومت آن در برابر حوادث طبیعی و اجتماعی، پرهیز از وابستگی سیاسی و نظامی به کشورهای صاحب ثروت و شکوه و عظمت یک جامعه در مقابل جوامع دیگر و ثبات سیاسی آن، بستگی به حل مشکلات و رفع کمبودی‌های اقتصادی آن جامعه دارد. علاوه بر این، زندگی اجتماعی انسان‌ها بدون اقتصاد شکوفا و توسعه‌یافته، بسی دشوار است و همواره اقتصاد بیمار زمینه را برای نابودی ارزش‌های اخلاقی و حاکمیت فساد و فحشاء و جرم و جنایت بیشتر مهیا می‌کند. به‌جرات می‌توان گفت که، در شرایط کنونی پیمودن مسیر تکامل اجتماعی و رسیدن به کمال مطلوب برای یک جامعه، بدون فراهم بودن امکانات اقتصادی و رفع نیازهای مادی، تقریباً غیرممکن به‌نظر می‌رسد" (عثمانی، ۱۳۹۴، ص ۷۳).

همان‌طور که بیکاری زیان‌بار است، کم‌کاری، سستی و تبلی نیز نکوهیده و موجب ضرر است و فرد سست، بی‌حال و کم‌کار در امور دنیا و آخرت خویش عقب افتاده و ضرر می‌بیند. کسی که کار و تلاش نمی‌کند تا مخارج خانواده خود را تأمین کند و گوشه‌ای از بار جامعه را بر دوش نمی‌کشد بلکه خود و خانواده‌اش سرباری بر دوش جامعه می‌باشند، و هرگاه چنین افراد در جامعه افزایش یابند، بدون

شک جامعه از مسیر پیشرفت و انکشاف عقب می‌مانند و این گونه افراد مورد قبول دین مقدس اسلام نمی‌باشند.

نتیجه‌گیری

از خلال مباحث فوق چنین نتیجه‌گیری می‌شود: در فرهنگ اصیل اسلامی، کار نه تنها وظیفه‌ای انسانی بلکه نوعی عبادت محسوب می‌شود، اگر با نیت جلب رضای الله متعال و خدمت به مردم باشد. در دین مقدس اسلام، وجود انسان بدون کار و تلاش معنا ندارد و قابل تصور نیست؛ زیرا چه برای سعادت دنیوی و چه برای سعادت اخروی، انسان ناچار از کار و تلاش است و بدون کار و تلاش، سعادت هر دو جهان انسان دست نیافتنی است. هم زمان با کار و تلاش باید به خداوند متعال توکل داشت نه با ترک کار. مفهوم توکل می‌خواهد فرد مسلمان را وادار به عمل کند و ترس و بیم را از وی بگیرد. فرد مسلمان در عین کار و تلاش و پرهیز از تنبلی و سستی باید به خداوند توکل داشته باشد و از او خیر و برکت بخواهد. دین مقدس اسلام مسلمانان را به سمت خوداتکایی فرا خوانده و از وابستگی به کافران منع نموده است. بدون کار و تلاش خستگی‌ناپذیر، امکان خودکفایی جامعه اسلامی افغانستان بعید به نظر می‌رسد.

از نظر مبنایی، ما تعالیم دینی گران‌بهایی در باره‌ی کار و تلاش داریم که متأسفانه در کتابخانه‌ها مضبوط و کمتر در میدان عمل به آن‌ها توجه صورت گرفته است. در قرآن کریم، آیات زیادی در مورد ارزش کار و تأکید بر عمل صالح وجود دارد. قرآن کریم به شدت انسان‌ها را از گفتارهای بی‌عمل منع و همواره تأکید می‌کند که فضل خداوند نصیب کسانی خواهد شد که اهل جهد و کوشش و تلاش باشند. از آیات قرآن کریم، احادیث نبوی و سیرت خلفای راشدین نتیجه گرفته می‌شود که، دین مقدس اسلام مردم را به کار و تلاش ترغیب و تشویق نموده است، و با هرگونه اهمال و سستی و بار دوش بودن مبارزه می‌کند. در فرهنگ اصیل اسلامی، کار و تلاش مشروع نه تنها یک نیاز اقتصادی بلکه یک عبادت محسوب می‌شود. کار کردن برای تأمین امکانات زندگی و بی‌نیازی از مردم، جایگاهی مقدس دارد. اصولاً بیکاری برای مرد، ننگ است و کار برای او مایه‌ی افتخار است. زیرا همه‌ی انبیاء الهی علیهم‌السلام کار می‌کردند و آن را مایه‌ی افتخار خود می‌دانستند.

اما از آن‌جا که سطح آگاهی مردم عام افغانستان از تعالیم اسلامی پیرامون نقش کار و تلاش در دستیابی به خوشبختی و سعادت، پایین است، این موضوع موجب گردیده است که اکثریت افراد جامعه به خصوص عام مردم برای بهبود زندگی خویش سعی و تلاش لازم را نمایند. هرگاه سطح دانش و آگاهی مردم از ارزش کار و تلاش در فرهنگ اسلامی ارتقا پیدا کند، طبیعتاً تنبلی و بیکارگی را کنار

گذاشته و روحیه کار و تلاش و استفاده اعظمی از وقت را در خود ایجاد می‌کنند؛ که در این صورت می‌توانند با کار و تلاش مشروع، زندگی خود را بهبود بخشند.

در اسلام نه رهبانیت افراطی مسیحیت مطرح است و نه دنیا‌گرایی افراطی یهودیت. اسلام دینی معتدل است که سهم دنیا و آخرت و جسم و روح در آن در نظر گرفته شده است. از این رو به کار و تلاش و پرهیز از تبلی و کسالت مسلمانان را دعوت می‌کند. خداوند در قرآن کریم فرموده است که، سرنوشت هر کس در گرو کار و تلاش خود او است و برای او چیزی جز حاصل کار و تلاشش نخواهد بود. افراد باایمان نباید در انتظار دیگران بنشینند که برای آنها کار کنند و مشکلات جامعه‌ی آنان را حل نمایند، بلکه خود دامن همت به کمر زده، به سعی و تلاش و کوشش برخیزند.

کار موجب عزت و شرف انسان‌ها است و وضعیت عقب ماندگی و پیشرفت هر جامعه مرهون کار و تلاش مردم آن است. هستی، میدان تلاش و کار و نتیجه‌گیری است. سعی و تلاش جهت دستیابی به خوشبختی و سعادت وظیفه‌ی دینی ما است. پیشرفت و انکشاف مادی و معنوی انسان‌ها، در پرتو کار و کوشش امکان‌پذیر است. منشأ اکثر بدبختی‌های افراد و جامعه، محرومیت‌ها و مفسد فردی و اجتماعی، تبلی، سستی و بیکارگی است. چنان‌که بیشتر تجاوزات به مال، جان و نوامیس مردم و گرفتاری به اعتیاد، زشتی‌ها و گناهان در اثر سستی و بیکاری بوده است. ملت‌هایی که با سعی و تلاش از استعدادها و ظرفیت‌های خویش استفاده نمودند، توانسته‌اند در مسیر پیشرفت اقتصادی و اجتماعی گام بردارند. بدون تردید، اگر مردم بیک جامعه کار نکنند، به زودی محتاج دیگران خواهند شد که این حالت از نظر دین مقدس اسلام قابل قبول نیست.

پیشنهادات

- علی‌الرغم این‌که افغانستان یک جامعه اسلامی است، اما متأسفانه در فرهنگ مردم افغانستان نگرش قدسی و عبادی به کار و تلاش به‌طور اساسی نهادینه نشده است و شواهد عینی دلالت بر ضعف فرهنگ کار دارد. باید در فرهنگ مردم افغانستان، نگرش دینی و عبادی به کار و تلاش تقویه و نهادینه شود. نگاه قدسی و عبادی به کار، انگیزه‌ی کار کردن را در انسان تقویت می‌کند.
- برنامه‌هایی جهت ارتقاء سطح آگاهی مردم افغانستان پیرامون تعلیمات و دستورالعمل‌های دین مقدس اسلام در مورد کار و اهمیت آن، باید روی دست گرفته شود، تا مردم اهمیت و جایگاه کار و کارگر را در پرتو تعالیم اسلامی درک و هضم نمایند.

- کوشش برای ارتقا و گسترش فرهنگ کار در جامعه و زدودن عوامل مزاحم و بازدارنده، می‌تواند زمینه‌ی مناسب برای سخت‌کوشی، خلاقیت و ابتکار، احساس تعهد و مسؤلیت‌پذیری و اخلاق کار را در جامعه اسلامی افغانستان فراهم سازد.
- مراکز علمی و فرهنگی از جمله وزارت حج و اوقاف از طریق منابر مساجد، همین‌طور رسانه‌ها به‌خصوص رادیو تلویزیون ملی با برگزاری گفت‌وگوهای علمی در زمینه‌ی اهمیت کار و تلاش، باید رسالت خویش را جهت نهادینه‌سازی فرهنگ کار و تلاش انجام دهند و پیامدهای تنبلی و کسالت را در روشنایی تعالیم اسلامی برای مردم بیان کنند.
- مقتضای ایمان به کتاب الله و سنت نبوی این است که، علمای دین و امامان مساجد ما نسخه‌های تجویزی دین اسلام در ارتباط به جایگاه کار و تلاش جهت بهبود زندگی را برای مردم مسلمان افغانستان آن‌چنان که هست، توضیح و تفسیر نمایند، تا کشور ما بتواند به لحاظ اقتصادی به سمت خوداتکایی و خودکفایی حرکت نماید.
- لازم است که تعالیم اسلامی در مورد کار، با سیاست‌های انکشافی، اصلاحات نهادی و علوم عصری تلفیق شود تا جایگاه کار در فرهنگ اسلامی به شکلی عینی و پایدار در بهبود زندگی مسلمانان انعکاس یابد.
- پیرامون این موضوع که چگونه می‌توان دساتیر و احکام اسلامی معطوف به کار و کوشش را در بُعد عملی زندگی مردم افغانستان وارد نمود و کسالت و تنبلی را از زندگی آن‌ها، بیرون ساخت، باید تحقیقات علمی صورت گیرد.

سپاس‌گزاری

جا دارد که از محترم مفتی صاحب عبدالله اظهار سپاس‌گزاری نمایم که بنده را در تکمیل این مقاله‌ی تحقیقی کمک نمودند. ایشان در تشخیص آیات قرآن کریم و احادیث نبوی که داده‌های تحقیق و واحد تحلیل ما را شکل می‌دهند، همکاری بی‌شائبه انجام دادند؛ از الله تعالی برای مفتی صاحب جزای خیر استدعا می‌نمایم.

منابع

قرآن کریم

- البخاری، ابی عبدالله محمد بن اسماعیل. (۱۴۲۳ق). صحیح البخاری. دمشق: دار ابن کثیر.
- النیسابوری، ابوالحسن مسلم بن الحجاج. (۱۴۲۶ق). صحیح مسلم. الرياض: دار طيبة للنشر والتوزيع.
- ابی داؤد، سلیمان بن الأشعث السجستانی. (۱۴۰۳ق). سنن ابی داؤد. دمشق: شركة الرسالة العالمیه.
- ابن الأثیر، ع. (۱۴۳۳ق). أسد الغابة في معرفة الصحابة. بیروت، دار ابن حزم.
- ابن خلدون، ع. (۱۳۸۲). مقدمة ابن خلدون. ترجمة محمد پروین گنابادی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- المنذری، ع. (۱۴۲۴ق). الترغیب والترہیب. المجلد الاول، الرياض: مكتبة المعارف للنشر والتوزيع.
- باقری، م. (۱۳۹۴). کار و سرمایه اجتماعی در جوامع اسلامی. تهران: سمت.
- توسلی، غ. (۱۳۹۲). جامعه شناسی کار و شغل. تهران: سمت.
- توکل، م. (۱۳۸۱). موانع توسعه. تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- حکیمی، ع. (۱۴۰۳). عون الودود، شرح فارسی سنن ابی داؤد. جلد هفتم. ترتیب و تقدیم- شاکر الذہبی. نوبت انتشار: اول (دیجیتال). لینک
- رضایی، م. (۱۳۸۳). کار اقتصادی در پرتو بینش و ارزش های اسلامی. مجله اقتصاد اسلامی، سال چهارم، صص ۱-۳۰. لینک
- رودنسون، م. (۱۳۵۸). اسلام و سرمایه داری. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: امیرکبیر.
- صلابی، ع. (۱۳۸۸). حضرت عمر: بررسی و تحلیل زندگانی خلیفه دوم. ترجمه عبدالله ریگی. ناشر: سایت عقیده. لینک
- عثمانی، م. (۱۳۹۴). اقتصاد اسلامی. ترجمه رعایت الله روانبد. تهران: نشر احسان.
- عثمانی، م. (۱۳۸۶). تفسیر معارف القرآن. جلد چهاردهم. ترجمه محمد یوسف حسین پور. تربت جام: انتشارات شیخ الاسلام احمد جام.
- غزالی، م. (۱۳۶۴). احیاء علوم الدین. ربع دوم. ترجمه مؤیدالدین محمدخوارزمی، به کوشش حسین خدیوجم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- قرشی، ع. (۱۳۹۰). اسلام و توسعه اقتصادی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- قطب، س. (۱۳۷۹). عدالت اجتماعی در اسلام. ترجمه سیدهادی خسروشاهی و محمدعلی گرامی. تهران: کلبه شروق.
- کمالی، ح. (۱۳۸۳). جامعه، کار و توسعه. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- لهسایی زاده، ع. (۱۳۸۳). جامعه شناسی توسعه. تهران: دانشگاه پیام نور.
- مطهری، م. (۱۳۷۸). جامعه و تاریخ. تهران: انتشارات صدرا.
- مهدوی، م. (۱۴۰۱). فرهنگ کار و کارآفرینی و نقش آن در توسعه اقتصادی. دوفصلنامه یافته های اقتصادی، سال دوم، شماره چهارم، صص ۳۳-۶۱. لینک
- وبر، م. (۱۳۸۸). اخلاق پروتستان و روح سرمایه داری. ترجمه عبدالمعبود انصاری. تهران: سمت.